

अभ्यास

शब्दभण्डार

१. शब्दकोश प्रयोग गरी दइएका शब्दको अर्थ लेख्नुहोस

पाताल ➡ पृथ्वीका तलतिर रहने सात लोकमध्ये
सबैभन्दा तल्लो लोक ,
पुराणअनुसार सात लोकमध्ये
एक लोक, नागलोक

टीका ➡ निधारमा लगाइने चन्दन , कुनै पद, पदावली,
वाक्य, अनुच्छेद र ग्रन्थहरूको
अर्थ स्पष्ट गरी लेखिएको
व्याख्या, अर्थ

अतीत ➡ बितेको समय , बितेको समय, उहिलेको
काल

किल्ला ➡ प्रतिरक्षाका लागि चारैतिरबाट घेरिएको सुरक्षित
ठाउँ , गढी

घनघोर ➡ भयङ्कर , ज्यादै घना , डरलाग्दो

शपथ ➡ कुनै काम हो होइन भनी गर्ने वचनबद्धता , किरिया,
प्रतिज्ञा

अवतार ➡ जन्म लिने काम , शरीर धारण गर्ने काम

राँको ➡ आगोको मुस्लो

हालत ➡ अवस्था, हबिगत

२. 'घरभगडा' कथामा प्रयोग भएका निम्नलिखित टुक्कालाई
अर्थ खुल्ने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् ।

कानमा तेल हाल्नु ➡ (चुपचाप बस्नु) -> आफुलाई थाह नभयेको
कुरामा कानमा तेल हालेर बस्नु नै राम्रो हो ।

आँखामा बिभउनु ➡ (नराम्रो देख्नु) -> धेरै बेरसम्म एउटै कुरालाई
हेरिरहँदा आँखा बिभउनु थाल्छ ।

कम्मर कस्नु ➡ (आँट गर्नु) – यो पटक गाऊमा एउटा विधालय
खोल्न सबैले कम्मर कसेका छन् ।

आगो खेलाउनु ➡ नेपाली सेनासँग जिस्कनु भनेको आगो खेलाउनु
सरह हो ।

वाल्ल पर्नु ➡ छोरो दिनहुँ विद्यालय जान्छ भनेर मक्ख परेका दोर्जेका
बुबा छोरो पाँच दिनदेखि विद्यालय नगएको भन्ने शिक्षकको कुरा सुनेर
वाल्ल परे ।

तेल घस्नु ➡ (चिप्लो घस्नु) – आफ्नो काम पर्यो कि राज तेल घस्न
थाल्छ ।

भासमा फस्नु ➡ आफ्नो खराब बानी छ भने मानिस अवनतिको
भासमा फस्दै जान्छ । उन्नति देख्न नसकेपछि आफ्नैले आफ्नालाई
भासमा फसाउँछन् ।

चोचोमोचो मिलाउनु ➡ आफ्नो अनुकूल हेरेर चोचोमोचो मिलाउने
मान्छे स्वार्थी हो ।

३. दिइएका उखान र तिनका अर्थ पहिचान गरि पाँचओटा
उखानलाई वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस :

अकबरी सुनलाई कसी लाउनु पर्देन → असल कुराको
परीक्षण आवश्यक
नपर्न

इन्द्रका अगाडि स्वर्गको बयान → जान्ने मान्छेका अगाडि कम
बुभेकाले भनेका कुरा अप्रभावकारी हुन्

जसले मह काढ्छ उसले हात चाट्छ → परिश्रम गर्नेले लाभ
लिनु

नाचन नजान्ने आँगन टेढो → आफू कमजोर भएर
पनि अरूलाई दोष
दिनु

मेरो गोरुको बाह्रै टक्का → आफ्नो कुरामा जिद्दी
गर्नु

अड्को पड्को तेलको धूप, → अष्ट्यारो पर्दा आफूसँग
भएकै अन्य कुराबाट
काम चलाउनु

हुने बिरुवाको चिल्लो पात → भविष्यमा राम्रो हुने लक्षण
सानैदेखि देखिनु

जुन गोरुको सिङ छैन त्यसको नाम तिखे → नामअनुसारको
काम नहुनु

काग कराउँदै छ, पिना सुक्दै छ → अरूले जे भने पनि
आफ्नो काममा
निरन्तर लाग्न

आगो खेलाउनु :- नेपाली सेनासँग जिस्कनु भनेको आगो खेलाउनु सरह हो । **वाल्ल पर्नु** :- छोरो दिनहुँ विद्यालय जान्छ भनेर मक्ख परेका दोर्जेका बुबा छोरो पाँच दिनदेखि विद्यालय नगएको भन्ने शिक्षकको कुरा सुनेर वाल्ल परे ।

तेल घस्नु :- कनसुत्ता जस्ता बानी भएका मान्छे तेल घस्न सिपालु हुन्छन् ।

भासमा फस्नु :- आफ्नो खराब बानी छ भने मानिस अवनतिको भासमा फस्दै जान्छ । उन्नति देख्न नसकेपछि आफ्नैले आफ्नालाई भासमा फसाउँछन् ।

चोचोमोचो मिलाउनु :- आफ्नो अनुकूल हेरेर चोचोमोचो मिलाउने मान्छे स्वार्थी हो ।

४. दिइएको अनुच्छेदाट अनुकरणात्मक शब्द पहिचान गरी लेख्नुहोस्

विश्वास आँगनको छेउमा बसेर लटरम्म फलेका सुन्तला हेर्दै थिए । एउटा यात्रुवाहक यस घरनजिकै आएर घ्याच्च रोकियो । उनी हस्याङफस्याङ गर्दै त्यहाँ पुगे । चिटिक्क परेर आएका साथीलाई देखेर उनी छक्क परे । साथीले विदेशलाई चटक्क छोडेर स्वदेश आएकामा उनी गद्गद भए ।

अनुकरणात्मक शब्द ➡ लटरम्म, घ्याच्च, हस्याङफस्याङ, छक्क, चटक्क, गद्गद्

५. कोशको प्रयोग गरी दिइएका शब्दलाई क्रम मिलाएर लेख्नुहोस्:

सिर्जना, आँसु, त्याग, क्षमा, ज्वाला, गुलाफ, थुनुवा, अंश, कक्ष, ज्ञानी, त्रिलोचन, ऋण

उत्तर: अंश, आँसु, ऋण, कक्ष, क्षमा, गुलाफ, ज्वाला, ज्ञानी, त्याग, त्रिलोचन, थुनुवा, सिर्जना

बोध र अभिव्यक्ति

३. दिइएका प्रश्नको उत्तर भन्नुहोस्:

(क) 'घरभगडा' कथा कति अनुच्छेदमा संरचित छ ?

उत्तर: 'घरभगडा' कथा १० अनुच्छेदमा संरचित छ।

(ख) कथाको प्रारम्भ कुन घटनाबाट भएको छ ?

उत्तर: कथाको प्रारम्भ राजेन्द्रलक्ष्मी नजरबन्दबाट छुटेपछिको घटनाबाट भएको छ ।

(ग) कथामा कुन कुन पात्रको प्रत्यक्ष भूमिका देखिएको छ ?

उत्तर: कथामा बहादुर शाह र राजेन्द्रलक्ष्मीको प्रत्यक्ष भूमिका देखिएको छ ।

(घ) बहादुर शाह वाल्ल परेको घटना कुन अनुच्छेदमा छ ?

उत्तर: बहादुर शाह वाल्ल परेको घटना चौथो अनुच्छेदमा छ ।

४. दिइएको कथांश मौन पठन गरी सोधिएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस

काँडा भरेको गुलाफको बोट भए होलान् भन्ने आशा गरेकी थिएँ तर भन् फूल भरेर काँडा मात्र बाँकी रहेका बनेर आएछन् । बालुवाले तिललाई पनि बालुवा नै सम्झन्छ भने भैं उनका आँखामा म बिभाउन थालें। मैले बर्साएका अमृतका कण कणमा उनले विष देख्न थाले, दिएको चिनीलाई गेगर सम्भे, पथ्य वचनले पनि तिखो वाणको रूप लियो । उसैले घात प्रतिघात चल्दै गयो । अन्त्यमा उनले बुनेको जालमा म पो परें । थुनुवा कैदी जस्तो भएर बस्नुपर्दा खसमले त्यागेकालाई घरभित्र हुलेको पापको फल हो भनी चित्त बुझाएँ।

(क) माथिको कथांश कुन सन्दर्भमा आएको हो ?

उत्तर: माथिको कथांश राजेन्द्रलक्ष्मीको बहादुर शाहप्रतिको धारणा बताउने सन्दर्भमा आएको हो।

(ख) म पात्र उनका आँखामा बिभाउनुको कारण के हो ?

उत्तर: भारदारहरुको कुराका आधारमा एक अर्कालाई शङ्का गरेको कारण म पात्र उनका आँखामा बिभाएको बुझ्न सकिन्छ ।

(ग) अमृतको कणमा विष देख्नुको तात्पर्य के हो ?

उत्तर: अमृतको कणमा विष देख्नुको तात्पर्य सकारात्मक व्यक्ति र अवस्थालाई पनि नकारात्मक ठान्नु

(घ) कथांशमा घात प्रतिघात किन चल्दै गयो ?

उत्तर: एक अर्काप्रतिको अविश्वासका कारण कथांशमा घात प्रतिघात चल्दै गयो।

५. कथाअनुसार दिइएका घटनालाई कम मिलाएर लेख्नुहोस्:

उत्तर:

१. घ) राजेन्द्रलक्ष्मी नजरबन्दबाट छुट्नु
२. (भ) नाग बनेर आए पनि यिनीसँग म डराउन्न भन्नु
३. (च) हुन त विष संशोधन गरेपछि रसायन बन्छ भन्ने प्रयत्न गरेकी हुँ भन्नु
४. (छ) चौबिसीहरूले सङ्गठन गर्न थालेको गुप्ती खबर सुन्नु
५. (ज) आपसी फुट नै जातिको पतनकी चिह्न हो भन्नु
६. (ड) बहादुर शाहले कुरौटेले वैमनस्य बढाइदिएको बताउनु
७. (ख) बालुवाले तिललाई पनि बालुवा नै सम्झन्छ भने भैं उनका आँखामा म बिभाउन थाल्नु
८. (ज) शक्ति नभएका भए महाकाली, महालक्ष्मी, महासरस्वतीलाई कसैले पुज्ने थिएनन् भन्नु
९. (क) राजेन्द्रलक्ष्मीले बहादुर शाहको सकारात्मक भूमिकाको वर्णन गर्नु
१०. (ग) गोरखामा हमला गर्न लागेको खबर आउनु

६. दिइएका प्रश्नको उत्तर लेख्नुहोस्:

(क) 'घरभगडा' कथाका पात्र राजेन्द्रलक्ष्मी र बहादुर शाहका चारित्रिक विशेषताको तुलना गर्नुहोस् ।

उत्तर: राजेन्द्रलक्ष्मी र बहादुर शाह दुबैले प्रतापसिंह शाहको मृत्युपछि नायब भएर शासन चलाए । दरबारिया षड्यन्त्रका कारण दुवैले एकअर्कालाई विश्वास गर्न सकेका थिएनन् । कथाका आधारमा यिनीहरूको नियतमा खोट भने भेटिन्न तर दुबै शङ्कालु भने देखिएका छन् । स्वविवेकको प्रयोग नगरी भारदारका कुरा सुनेर षड्यन्त्रको दलदलमा फसेका थिए । भाउजू देवरमा कहिले मेलमिलाप हुन्थ्यो, कहिले भने परस्परमा भगडा पर्दथ्यो र एकले अर्कालाई थुनामा राख्ने काम पनि भएको थियो । यसरी हेर्दा उनीहरू दुबै शङ्कालु र सत्ताको लोभ रहेका पात्र देखिन्छन् ।

(ख) कथामा वर्णन गरिएको सन्दर्भका आधारमा उक्त समयको राजनीतिक परिवेश वर्णन गर्नुहोस् ।

उत्तर: कथामा वर्णन गरिएको सन्दर्भका आधारमा उक्त समय नेपालको एकीकरण कालको भएको देखिन्छ । त्यसबेलाको राजनीतिक परिवेश युद्धमय रहेको देखिन्छ । बाइसी चौबिसे जस्ता ससाना राज्यहरू आफ्नो अस्तित्व जोगाउन लागिपरेको देखिन्छ भने पृथ्वीनारायण शाहपछि बहादुर शाह र राजेन्द्रलक्ष्मीले नेपाल एकीकरण अभियानलाई तीव्रता दिएको पाइन्छ । युद्धको समय भएकाले भारदारहरू शक्ति र सत्ता प्राप्तिका लागि जस्तोसुकै खेल खेल्न तयार रहेको राजनीतिक परिवेश देखिन्छ । बहादुर शाह र राजेन्द्रलक्ष्मीको भगडा पनि यसैको

उपज हो । राजतन्त्रात्मक राजनीतिक परिवेशमा नायबी चलाउने प्रचलनलाई पनि त्यसबेलाको राजनीतिक परिवेशअन्तर्गत समेट्न सकिन्छ । राजेन्द्रलक्ष्मीमार्फत नेपाली राजनीतिमा महिलाको प्रवेश भएको परिवेश पनि महत्त्वपूर्ण परिवेश हो ।

(ग) बहादुर शाह बेतिया पुगेपछि राजेन्द्रलक्ष्मी किन आत्तिइन् ?

उत्तर: बहादुर शाह बेतिया पुगेको खबरबाट बहादुर शाह कुनै जाल रचनलाई उनी गएका हुन् कि भन्ने पनि लाग्यो । अर्कोतिर उनलाई आफ्नो हातको ढाल तरबार मैले गुमाए जस्तो महसुस भयो । बहादुर शाहको सदुपयोग गर्न नजान्नु ठुलो भुल महसुस भयो । भारदारहरुले रचेको षड्यन्त्रको भेउ पाउन नसक्दा निःसहाय महसुस भयो । आफू कमजोर हुँदा अन्य राज्यहरुले पनि आक्रमण गर्ने शङ्का पनि भयो । यसरी केही पश्चाताप र केही भारदारहरुबाट हुन सक्ने षड्यन्त्र सम्भेर राजेन्द्रलक्ष्मी आत्तिइन् ।

(घ) कथाको मुख्य सन्देश लेख्नुहोस् ।

उत्तर: ऐतिहासिक कथा 'घरभगडा' मा कथाकारले सत्ता प्राप्तिका लागि हुने सङ्घर्षलाई बडो व्यावहारिक र प्रभावकारी ढङ्गबाट प्रस्तुत गरेका छन् । सत्ता प्राप्तिका लागि भाइभारदारहरु जस्तोसुकै कुकर्म गर्न र घरभगडा लगाउन तयार रहेको कुरालाई कथाले मार्मिक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरेको छ । राजेन्द्रलक्ष्मी र बहादुर शाहबिच भगडा लगाउनुको पछाडिको उद्देश्य पनि शक्ति र सत्ता प्राप्तिसँग सम्बन्धित रहेको छ । तसर्थ यस कथाले घरभगडा हुन दिनु नहुने सन्देश दिएको छ । वीर बहादुर शाह र वीराङ्गना राजेन्द्रलक्ष्मीका माध्यमबाट कथाकारले यस कथामा घरभगडा कसैका लागि पनि हितकर नहुने बरु यसले 'भाई फुटे गवार लुटे' भन्ने उखानको चरितार्थ हुने मूलभाव वा सन्देश अभिव्यक्त गरेका छन् ।

७. कथाको 'राजेन्द्रलक्ष्मीले....गर्नुहोस्' कथांशबाट चारओटा प्रश्न बनाई तिनको उत्तर साथीसँग छलफल गर्नुहोस् ।

उत्तर : कथाको 'राजेन्द्रलक्ष्मीले....गर्नुहोस्' कथांशबाट चारओटा प्रश्न -

(क) राजेन्द्रलक्ष्मीले बहादुर शाहलाई बोलाएर के भनिन् ?

(ख) बहादुर शाहलाई राजेन्द्रलक्ष्मीले किन ऐरेलु बन्नुहुन्छ भनेकी हुन् ?

(ग) कथांशमा के कुरालाई राजनीति होइन भनिएको छ ?

(घ) महिलाहरू के के बन्न सक्छन् ?

८. राजेन्द्रलक्ष्मी र बहादुर शाहका बिच कुराकानी भइरहेको समयमा तपाईं पुग्नुभएको भए के सल्लाह दिनुहुन्थ्यो, कारणसहित वर्णन गर्नुहोस् ।

उत्तर : राजेन्द्रलक्ष्मी र बहादुर शाहका बिच कुराकानी भइरहेको समयमा यदि म पुगेको भए दुवैलाई घरभगडा त्यागेर मिल्ने सल्लाह दिन्थेँ । आफ्नो व्यक्तिगत स्वार्थमा लाग्ने बाहिरका व्यक्तिको कारण घरभगडा हुन्छ । एक अर्काको कुरा राम्ररी नसुन्ने बानीले पनि घरभगडा बढ्दै जान्छ र अमृत पनि विष लाग्न थाल्छ । बाहिरी शत्रुलाई उठ्न दिनाको मूल कारण पनि घरभगडा हो । तसर्थ देवर र भाउजूका बिचमा सुमधुर सम्बन्ध कायम भइरहनुपर्छ । यो पारिवारिक कुरो मात्र नभएर समग्र राष्ट्रको कुरो हो । एकीकरण जस्तो महान् अभियानको पूर्णताको कुरो हो । तसर्थ सत्ताका लागि जे पनि गर्न खोज्ने भारदारको कुरा सुनेर जननी र पुत्रको जस्तो सम्बन्ध भएका देवर भाउजू भगडा गर्नु हुँदैन ।

यदि देवर खराब भएको भए त्यसवेलामा नै तपाईंलाई सती पठाउँथे । त्यस्तै भाउजू खराब भएको भए देवरलाई पुत्र समान ठानेर किन भरोसा गरी राजकाजमा समान रूपमा सहभागी गराउँथिन् । तसर्थ दुवै मिलेर अघि बढ्नुपर्छ । अरूका कुरा सुनेर भगडा मच्चाउनु हुँदैन । 'भाइ फुटे गवार लुटे' को अवस्था आउन दिनुहुँदैन भन्ने सल्लाह दिन्थे ।

५. व्याख्या गर्नुहोस् :

(क) बाहिरी शत्रुलाई उठ्न दिनाको मूल कारण घरभगडा हो ।

प्रस्तुत कथांश 'घरभगडा' शीर्षकको ऐतिहासिक कथाबाट साभार गरिएको हो । यस कथाका कथाकार बदरीनाथ भट्टराई (वि.सं.१९६५-२०५२) हुन् । कथाकार भट्टराई इतिहास, वेद र पुराणलाई कथाको भिन्नाभिन्नै क्षेत्र बनाएर विगतका यथार्थभित्रका अमूल्य र रोचक तथ्यमाथि प्रकाश पारी नेपाली कथाजगतमा छुट्टै पहिचान कायम गर्न सफल कथाकार हुन् । प्रस्तुत कथांश गुरु गजराज मिश्रको भनाइ हो । राजेन्द्रलक्ष्मीले यस भनाइलाई स्मरण गरेकी हुन् ।

घरभगडा बढ्दै गएपछि बाहिर कमजोर अवस्थामा रहेका शत्रु पनि जुमुराउन थाल्छन् । घरभगडाको कारणले गर्दा बाहिरी शत्रुलाई फाइदा हुन्छ । त्यसैले त भाइ फुटे गवार लुटे भनिन्छ । आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्नका लागि बाहिरका व्यक्तिहरूले भए नभएका कुरा लगाएर भगडा मच्चाइदिन्छन् । आगोको झिल्लोलाई बेवास्ता गरियो भने त्यसले राँकोको रूप लिन्छ । राजेन्द्रलक्ष्मी र बहादुर शाहमा भारदारहरूले भगडा लगाइदिएपछि त्यसले उग्र रूप लियो । उनीहरूमा एकले अर्कालाई नजरबन्द गर्ने तथा थुन्ने गर्न थाले । वीर देवर र वीरगना भाउजू भगडामा पर्दा बाहिरी शत्रु चौबिसीहरू सङ्गठन गर्न

लागे । पाल्पा, लमजुङ र तनहुँको सङ्गठनले गर्दा केही वीरहरूले
ज्यान बलिदान दिनुपयो । चारैतिरबाट शत्रु जुमुराउन थाले ।

यसप्रकार ऐतिहासिक कथाको माथिको कथांशले घरभगडा राम्रो
होइन, घरभगडाले बाहिरी शत्रु उठ्न थाल्छन् र हामी कमजोर हुन
जान्छौं भन्ने तथ्यलाई स्पष्ट बनाएको छ ।

(ख) शङ्काको डोरीमा पिङ खेलनु नादानी हो ।

प्रस्तुत कथांश 'घरभगडा' शीर्षकको ऐतिहासिक कथाबाट साभार
गरिएको हो । यस कथाका कथाकार बदरीनाथ भट्टराई
(वि.सं.१९६५- २०५२) हुन् । कथाकार भट्टराई इतिहास, वेद र
पुराणलाई कथाको भिन्नाभिन्नै क्षेत्र बनाएर विगतका यथार्थभित्रका
अमूल्य र रोचक तथ्यमाथि प्रकाश पारी नेपाली कथाजगत्मा छुट्टै
पहिचान कायम गर्न सफल कथाकार हुन् । प्रस्तुत कथांश
राजेन्द्रलक्ष्मीको भनाइ हो । उनले आफ्नैसँग उक्त कुरा भनेकी हुन् ।

घरभगडाको कारण राजेन्द्रलक्ष्मी र बहादुर शाह एक अर्कालाई
नजरबन्द बनाउने र राज्य सञ्चालन गर्ने कार्यमा लागेका थिए ।
राजेन्द्रलक्ष्मी बडो मुश्किलसँग नजरबन्दबाट छुटेपछि देवर बहादुर
शाहलाई निकै गुण लगाएको तर उनले घात गरेको बताउँछिन् । घरमा
बहादुर शाह बाघ बनेको, आकाशमा पुऱ्याउँदा बाजको रूप लिएको र
अब पातालमा पुऱ्याउँदा के हुने हुन भन्ने उनको भनाइ रहेको छ ।
आफ्ना सहयोगीहरूको कारणले आफू नजरबन्दबाट उम्कन सफल
भएको र बहादुर शाह नाग बनेर आए पनि आफू नडराउने कुरा उनी
गर्छिन् । न्यायका पक्षमा हिँड्ने भारदारहरू प्रशस्तै रहेकोमा हरेस खानु
कमजोरी हुने र शङ्काको डोरीमा पिङ खेलनु हिम्मत नभएको अवस्था
हो भन्ने राजेन्द्रलक्ष्मीको भनाइ रहेको छ ।

तसर्थ माथिको कथांशमा ऐतिहासिक वीराङ्गना नारी राजेन्द्रलक्ष्मीको हिम्मत र बहादुरीलाई स्पष्ट पारेको छ । आफ्नो पक्षमा लाग्ने प्रशस्त व्यक्ति हुँदा न्यायका लागि हरेस खानु नहुने र शङ्का गर्नु कमजोरी हुने तथ्यलाई स्पष्ट पारिएको छ ।

१०. 'घरभगडा' कथाको सार एक अनुच्छेदमा लेख्नुहोस् ।

उत्तर : 'घरभगडा' कथाको सार :-

बडो मुश्किलसँग राजेन्द्रलक्ष्मी नजरबन्दबाट छुट्छिन् । नाग बनेर आए पनि यिनीहरूसँग म डराउन्नँ भन्ने कुरा उनी गर्छिन् । हुन त विष संशोधन गरेपछि रसायन बन्छ भन्ने प्रयत्न गरेकी हुँ भन्ने राजेन्द्रलक्ष्मीको बहादुर शाहप्रतिको भनाइ रहेको हुन्छ । बाहिरी शत्रुलाई उठ्न दिनाको मूल कारण घरभगडा हो भन्ने कुरा पुष्टि भएको महसुस उनी गर्छिन् । यसैक्रममा चौबिसीहरूले सङ्गठन गर्न थालेको गुप्ती खबर राजेन्द्रलक्ष्मीले सुन्छिन् । आपसी फुट नै जातिको पतनको चिह्न हो भन्ने कुरा उनले देवर बहादुर शाहसँग गर्छिन् । बहादुर शाहले कुरौटेले वैमनस्य बढाइएको बताउँछन् । राजेन्द्रलक्ष्मी बालुवाले तिललाई पनि बालुवा नै सम्झन्छ भने भैं उनका आँखामा म बिभाउन थालें भन्छिन् । शक्ति नभएका भए महाकाली, महालक्ष्मी, महासरस्वतीलाई कसैले पुज्ने थिएनन् भन्ने कुरा गर्छिन् । बहादुर शाह बेतिया पुगे भन्ने खबर सुनेपछि राजेन्द्रलक्ष्मी अत्तालिन्छिन् । साथै उनले बहादुर शाहको सकारात्मक भूमिकाको वर्णन गर्छिन् । त्यसै क्रममा गोरखामा हमला गर्न लागेको खबर आउँछ ।

११. राजेन्द्रलक्ष्मीले गरेका सबै कार्य राष्ट्रियता र स्वाधीनताका लागि मात्र छन् त, कथाका आधारमा तर्क दिनुहोस् ।

उत्तर : मूलतः राजेन्द्रलक्ष्मी र बहादुर शाहका गतिविधिहरू राष्ट्रियता र स्वाधीनताका लागि नै केन्द्रित भएको पाइन्छ । बहादुर शाहसँगको उनको सम्बन्धलाई अलग्याउने हो भने उनी एक नेपाली वीराङ्गना हुन् । ससुरा पृथ्वीनारायण शाहले सुरु गरेको नेपाल एकीकरण अभियानलाई सार्थक बनाई पूर्णता दिनु उनको उद्देश्य रहेको थियो । उनका सबै गतिविधिहरू त्यसैतर्फ केन्द्रित भएको पनि पाइन्छ । नेपाल एकीकरणमा पृथ्वीनारायण शाहपछि उनको योगदान अविस्मरणीय रहेको छ । प्रस्तुत 'घरभगडा' कथामा उनको भूमिका नकारात्मक देखिँदैन । उनको योगदानको कथामा राम्रोसँग चर्चा गरिएको छ । बहादुर शाहप्रति पनि उनको पूर्ण रूपमा नकारात्मक दृष्टिकोण देखिँदैन । अझ बहादुर शाह बेतिया पुगे भन्ने खबर थाहा पाएपछि त उनले बहादुर शाहको सकारात्मक भूमिकाको खुलेर प्रशंसा गरेकी छिन् । बहादुर हिरा भएको आफूले उपयोग गर्न नजानेको स्वीकारेकी छन् । भारदारहरूको भूमिका र स्वार्थका कारण पुत्रस्नेहमा परी उनी अन्धी बनेको भने प्रष्ट छ । त्यस्तै सबै जालझेललाई चिर्दै एकीकरण अभियानलाई बहादुर शाहको अभावमा कसरी अगाडि बढाउने भनेर उनी लागेको देखिन्छ ।

यसप्रकार यी सबै तथ्यलाई विश्लेषण गर्दा 'घरभगडा' कथाको आधारमा हामी केही अवगुणका बाबजुद राजेन्द्रलक्ष्मीका कार्य राष्ट्रियता र स्वाधीनताका लागि केन्द्रित रहेको थियो भन्न सक्छौं ।

१२. सत्ता प्राप्तिका लागि हुने सङ्घर्षलाई कथाले कुन रूपमा देखाएको छ, समीक्षा गर्नुहोस् ।

उत्तर : कथाकार बदरीनाथ भट्टराई (वि.सं. १९६५ - २०५२) द्वारा रचिएको 'घरभगडा' कथा ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित कथा हो । कथाकार भट्टराई इतिहास, वेद र पुराणलाई कथाको भिन्नाभिन्नै क्षेत्र बनाएर विगतका यथार्थभित्रका अमूल्य र रोचक तथ्यमाथि प्रकाश पारी नेपाली कथाजगतमा छुट्टै पहिचान कायम गर्न सफल कथाकार हुन्। 'घरभगडा' पनि उनको ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित सन्देशमूलक घटनागद्दो कथा हो । कथामा उनले विशेष गरी सत्ता प्राप्तिका लागि हुने सङ्घर्षलाई रोचक र प्रभावकारी शैलीमा प्रस्तुत गर्दै घरभगडा गर्न नहुने सन्देशसमेत प्रस्तुत गरेका छन् ।

कथामा पृथ्वीनारायण शाह तथा प्रताप शाहको मृत्युपश्चात् नाबालक राजेन्द्र शाहलाई काखमा च्यापी नायबी राज्य सञ्चालन गर्न राजेन्द्रलक्ष्मी तत्पर भएको तथा बाबु र दाजुको आकांक्षा मुताविक राज्य अगाडि बढाउनुपर्छ भन्ने सोचाइ राखेका बहादुर शाहबिच भएको तानातानीलाई प्रमुख विषयवस्तु बनाइएको छ । दुवै देवर भाउजूले कथामा एक अर्कालाई चिन्न सकेका छैनन्, मात्र भारदार र बाह्य शत्रुको कुरा सुनी एकले अर्कालाई नजरबन्द गर्ने तथा थुनुवा बनाउने कार्य गरिरहेको घटनालाई वर्णन गरेको छ । पुर्खाको सपना पूरा गर्ने दुवैको मनसाय भए पनि आआफ्ना विचारलाई अभिव्यक्त गर्न नसक्दा, एकले अर्कालाई विश्वास गर्न नसक्दा भित्री चाहना नै नबुझी कनसुल्ला जस्तो व्यवहार गर्ने भारदारको कुरालाई लिएर घरभगडा सुरु भएको छ ।

राज्य सञ्चालनमा कचिङ्गललाई मूल विषयवस्तु बनाए पनि राष्ट्रको गौरव बढाउन उनीहरूले गरेको कार्यको चर्चा पनि गरेकाले अर्थात् वीर वीराङ्गनाको पराक्रमसम्बन्धी चर्चा गरेकाले प्रस्तुत 'घरभगडा' ऐतिहासिक कथाको रूपमा चर्चित छ । कथामा कथाकार भट्टराईले सत्ता प्राप्तिका लागि हुने सङ्घर्षलाई बडो व्यावहारिक र प्रभावकारी

ढङ्गबाट प्रस्तुत गरेका छन् । सत्ता प्राप्तिका लागि भाइभारदारहरू जस्तोसुकै कुकर्म गर्न र घरभगडा लगाउन तयार रहेको कुरालाई कथाले मार्मिक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरेको छ । राजेन्द्रलक्ष्मी र बहादुर शाहबिच भगडा लगाउनुको पछाडिको उद्देश्य पनि शक्ति र सत्ता प्राप्तिसँग सम्बन्धित रहेको छ । विचारलाई अभिव्यक्त गर्न नसक्दा, एकले अर्कालाई विश्वास गर्न नसक्दा भित्री चाहना नै नबुझी कनसुत्ला जस्तो व्यवहार गर्ने भारदारको कुरालाई लिएर घरभगडा सुरु भएको छ ।

राज्य सञ्चालनमा कचिङ्गललाई मूल विषयवस्तु बनाए पनि राष्ट्रको गौरव बढाउन उनीहरूले गरेको कार्यको चर्चा पनि गरेकाले अर्थात् वीर वीराङ्गनाको पराक्रमसम्बन्धी चर्चा गरेकाले प्रस्तुत 'घरभगडा' ऐतिहासिक कथाको रूपमा चर्चित छ । कथामा कथाकार भट्टराईले सत्ता प्राप्तिका लागि हुने सङ्घर्षलाई बडो व्यावहारिक र प्रभावकारी ढङ्गबाट प्रस्तुत गरेका छन् । सत्ता प्राप्तिका लागि भाइभारदारहरू जस्तोसुकै कुकर्म गर्न र घरभगडा लगाउन तयार रहेको कुरालाई कथाले मार्मिक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरेको छ । राजेन्द्रलक्ष्मी र बहादुर शाहबिच भगडा लगाउनुको पछाडिको उद्देश्य पनि शक्ति र सत्ता प्राप्तिसँग सम्बन्धित रहेको छ ।

यसप्रकार प्रभावकारी, सरल र रोचक प्रस्तुत कथामा आन्तरिक दृष्टिविन्दुका माध्यमबाट सत्ता प्राप्तिका लागि हुने सङ्घर्षलाई मार्मिक ढङ्गबाट प्रस्तुत गर्दै घरभगडाले कसैलाई फाइदा नहुने सन्देश अभिव्यक्त गरिएको छ ।

१३. दिइएको अनुच्छेद पढ्नुहोस् र सोधिएका प्रश्नको उत्तर लेख्नुहोस् :

प्रत्येक जीवका शरीरमा एउटा अत्यन्त सूक्ष्म मन हुन्छ । यो अत्यन्त तीव्र र गतिवान् हुन्छ । यसले इन्द्रियलाई नियन्त्रण गरेको हुन्छ । यसको आत्मासँग सम्बन्ध विच्छेद भयो भने अचेतन भएर सुप्त रहन्छ । प्रत्येक व्यक्तिका मनमा सत्त्व, रज र तम गरी तीन प्राकृतिक गुण हुन्छन् । यीमध्ये सामान्यतया कुनै एउटा प्रबल हुन्छ । व्यक्तिमा तीन गुणमध्ये जुन गुण प्रबल रहन्छ, व्यक्तिको आचरण र आनीबानी पनि सोही गुणका विशेषता अनुरूपकै हुने गर्छ । समय समयमा आहार, आचरण र परिस्थितिको प्रभावले गर्दा अन्य गुण पनि जागृत हुन्छन् । आशक्ति र द्वेष शून्य वास्तविक मन सात्त्विक मन हो । रागयुक्त, सचेत र चञ्चल मन राजस मन हो । क्रोधी र अज्ञानी मनलाई तामस भनिन्छ । त्यसैले सात्त्विक मनलाई शुद्ध, सत्त्व वा प्राकृतिक मानिन्छ भने राजस र तामसलाई दोषपूर्ण मानिन्छ । आत्माबाट चेतना प्राप्त गरेपछि स्वाभाविक वा दोषपूर्ण मनले आफ्ना गुणअनुसार इन्द्रियलाई आआफ्ना वस्तुमा संलग्न गराउँछ । त्यहीअनुसार शारीरिक कार्य सम्पन्न हुन्छन् । आत्माले मनद्वारा इन्द्रियलाई अर्थात् शरीरका अङ्गलाई उत्तेजित गर्छ किनभने मन नै आत्माको साधन हो । मनको सम्पर्क जुन इन्द्रियसँग हुन्छ, ज्ञान पनि त्यही इन्द्रियद्वारा प्राप्त हुन्छ ।

) प्रश्नहरू

(अ) व्यक्तिका मनमा कुन कुन गुण रहेका हुन्छन् ?

उत्तर : व्यक्तिका मनमा सत्त्व, रज र तम गुण रहेका हुन्छन् ।

(आ) मन र इन्द्रियबिचको सम्बन्ध देखाउनुहोस्

उत्तर : मनको सम्पर्क जुन इन्द्रियसँग हुन्छ ज्ञान पनि त्यही इन्द्रियद्वारा प्राप्त हुने भएकाले मन र इन्द्रियबिचको सम्बन्ध महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।

(इ) राजस र तामस मनको तुलना गर्नुहोस् ।

उत्तर : राजस मन रागयुक्त, चञ्चल र सचेत मन हो भने तामस मन क्रोधी र अज्ञानी मन हो ।

(ई) व्यक्तिका व्यवहार कसरी निर्धारण हुँदा रहेछन् ?

उत्तर : व्यक्तिमा हुने तीन गुणमध्ये जुन गुण बढी प्रबल र सक्रिय हुन्छ सोहीअनुसार व्यक्तिका व्यवहार निर्धारण हुँदा रहेछन् ।

(ख) भाषिक संरचना र वर्णविन्यास पहिचान गर्नुहोस् :

(अ) अनुच्छेदका 'गर्छ' र 'मानिन्छ' क्रियापदको धातु पहिचान गर्नुहोस्

उत्तर : 'गर्छ' मा 'गर्' धातु र 'मानिन्छ' मा 'मान्' धातु रहेको छ ।

(आ) अनुच्छेदबाट सकर्मक क्रिया भएका कुनै दुई धातु टिपी अनुच्छेदमा प्रयोग भएका वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् ।

उत्तर : गर् : गर्छ - ऊ मिहिनेतसाथ काम गर्छ । मान् :
मानेको छ - मैले भनेको उसले सधैं मानेको छ ।

(इ) अनुच्छेदबाट दीर्घ ईकार प्रयोग भएका चारओटा शब्द
पहिचान गर्नुहोस् ।

उत्तर : दीर्घ ईकार प्रयोग भएका चारओटा शब्द जीव,
शरीर, तीव्र, तीन ।

भाषिक संरचना र वर्णविन्यास

१. दिइएको अनुच्छेद पढ्नुहोस् र सोधिएका प्रश्नको उत्तर
लेख्नुहोस् :

उमाले किनेको किताब हरिले पनि किने । उमा पसलबाट निस्केर घर
जाँदै गरेको द्रेखेर हरि पनि पसलबाट निस्के । उनी घर गए र पढ्ने
काम गरे । उमाले पनि घर गएर किताब पढिन् । उमा र हरि रमाए ।

प्रश्नहरू

(क) माथिका अनुच्छेदमा रेखाङ्कित किने, निस्के, गए, गरे, पढिन्,
रमाए क्रियापदका धातु पहिचान गर्नुहोस् ।

किने: किन्,

निस्के निस्क,

(क) माथिका अनुच्छेदमा रेखाङ्कित किने, निस्के, गए, गरे, पढिन्, रमाए क्रियापदका धातु पहिचान गर्नुहोस् ।

किने: किन्,

निस्के निस्क,

गए जा,

गरे : गर्,

पढिन् : पढ्,

रमाए : रमाउ

(ख) माथिका अनुच्छेदमा रेखाङ्कित किनेको, निस्केर जाँदै गरेको, देखेर, पढ्ने र गएर कृदन्त शब्द कुन कुन धातुबाट बनेका हुन् ?

किनेको : किन्,

निस्केर निस्क,

जाँदै: जा,

गरेको : गर्,

देखेर : देख्,

पढ्ने : पढ्,

गएर : जा

(ग) माथि प्रयोग भएका किने, गरे, पढिन् कर्म लिने सकर्मक क्रियापद र निस्के, गए, र माए पद कर्म नलिने अकर्मक क्रियापद कुन कुन धातुबाट बनेका हुन् ?

सकर्मक क्रियापद – किने, किन्,

गरे : गर्,

पढिन् : पढ्

अकर्मक क्रियापद –

निस्के निस्क,

गए : जा,

रमाए : रमाउ

२. उदाहरणमा दिए भैं 'लेख, उठ्, दि, समाउ' धातुबाट क्रियापद निर्माण गर्नुहोस् :

उदाहरण

रु - रुन्छ, रोयो, रुने छ, रोला, रुँदै थियो, रोएको थियो, रुन्थ्यो, रोएछ, रोओस्

लेख् : लेख्छ, लेख्यो, लेख्ने छ, लेख्ला, लेख्दै थियो, लेखेको थियो, लेख्थ्यो, लेखेछ, लेखोस्

दि दिन्छ, दियो, दिने छ, देला, दिँदै थियो, दिएको थियो, दिन्थ्यो, दिएछ, देओस्

उठ् : उठ्छ, उठ्यो, उठ्ने छ, उठ्ला, उठ्दै थियो, उठेको थियो, उठ्थ्यो, उठेछ, उठोस्

**३. 'घरभगडा' कथाको 'काँडा भरेको चित्त बुझाएँ
कथांशमा भएका कृदन्त धातु तथा सकर्मक र अकर्मक
क्रियाका रूप पहिचान गर्नुहोस् ।**

कृदन्त धातु भर्, हु, गर, रह, आउ, सम्भ, थाल, देख, लि, सम्भ, चल, बुन्, पर्,

सकर्मक क्रियापद : गरेकी थिएँ, सम्भन्छ, थालेँ, सम्भे, लियो, बुझाएँ

अकर्मक क्रियापद : आएछन्, गयो, परेँ, चल्यो गयो, हो

**४. सकर्मक र अकर्मक क्रियायुक्त वाक्यको प्रयोग गरी
विद्यालयमा सम्पन्न कुनै अतिरिक्त क्रियाकलापको वर्णन
गर्नुहोस् ।**

भाइ बिहानै उठ्यो । म पनि बिहानै उठेँ । हामी
हतार हतार गरेर विद्यालयमा हुने अतिरिक्त
क्रियाकलाप वक्तृताको तयारीमा जुट्यौँ । मैले
भाइलाई सुनाएँ अनि भाइले मलाई सुनायो ।
त्यसपछि हामी भातसात खाएर विद्यालय गयौँ ।
विद्यालयमा कार्यक्रम सुरु हुन लागेको थियो ।
उद्घोषक साथीले कार्यक्रम सुरु गर्नुभयो । मेरो
मुटुको धड्कन बढिरहेको थियो । कार्यक्रममा सबै
वक्ताले आआफ्नो तर्क प्रभावकारी ढङ्गले राखे ।

निर्णायक मण्डलले निर्णय सुनाए । म द्वितीय भएँ
भने भाइ प्रथम भयो ।

**५. दिइएको अनुच्छेद पढी सुरु, बिच र अन्तिममा दीर्घ ईकार
प्रयोग भएका शब्दको अलग अलग सूची बनाउनुहोस् :**

सुरुमा दीर्घ ईकार प्रयोग भएका शब्द :- तीर,
तीर्थस्थल,

बिचमा दीर्घ ईकार प्रयोग भएका शब्द :- रवीन्द्र,
सन्दीप, निरीक्षण, कवीन्द्र, पर्यटकीय, समीप, पुनीत,

अन्तिममा दीर्घ ईकार प्रयोग भएका शब्द :- डोटी,
धामी, काली, जवाली, गण्डकी, रिडी, केलादी,
कास्की, अधिकारी, रुपन्देही, लुम्बिनी, कोसी, नदी,
सुनसरी, पुगी त्यही,

**६. 'घरभगडा' कथाबाट सुरु, बिच र अन्तिममा दीर्घ ईकार
प्रयोग भएका शब्द पहिचान गरी साथीसँग छलफल
गर्नुहोस् ।**

सुरुमा दीर्घ ईकार प्रयोग भएका शब्द :- तीन, टीका, सीता,

बिचमा दीर्घ ईकार प्रयोग भएका शब्द :- अतीत, राजनीति,

अन्तिममा दीर्घ ईकार प्रयोग भएका शब्द :- राजेन्द्रलक्ष्मी, गरेकी,
यिनी, नपाएकी, कमजोरी, डोरी, नादानी, बेकुफी